

**Verslag Informele Brainstorm
over de Ontwikkelingen in Bosnië/ Herzegovina en Kosovo**

**19 oktober 2007
Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen
“Clingendael”**

1. Achtergrond

Bosnië/ Herzegovina en Kosovo staan beiden aan de vooravond van grote veranderingen. Na 10 december a.s. wordt het rapport van de Contact Groep ‘trojka’ bekend, wat belangrijke invloed zal hebben op de toekomstige status van Kosovo. In Bosnië en Herzegovina is de bestuurssituatie na de gestrande politiehervorming er niet eenvoudiger op geworden. Bovendien bevinden ook andere landen in de Balkan zich nog in een transitiefase wat betreft hun interne hervormingen en wat betreft hun algemene heroriëntatie op de EU en de NAVO. Daarmee blijft de kwetsbaarheid van de regionale stabiliteit onverminderd bestaan.

In afwachting van de komende gebeurtenissen organiseerde Instituut Clingendael een informele brainstorm over de huidige situatie in Bosnië/ Herzegovina, respectievelijk Kosovo. Het doel van deze brainstorm was een uitwisseling van gedachten over de vraag of de Internationale Gemeenschap en de Europese Unie de juiste rol spelen/ hebben gespeeld in het leggen van een fundament voor vertrouwen bij de bevolking in de bescherming van de persoonlijke veiligheid, in de democratische instellingen en in het economische potentieel. De brainstorm vond op 19 oktober 2007 plaats op Instituut Clingendael onder voorzitterschap van dhr. Jaïr van der Lijn, Senior Research Fellow van het Clingendael Security and Conflict Programme en dhr. Peter Bas-Backer, werkzaam bij het ministerie van Buitenlandse Zaken en voormalig Senior Deputy High Representative in Bosnië.

Voor deze brainstorm waren een selecte groep van directe betrokkenen en deskundigen uitgenodigd. Onder de aanwezigen bevonden zich medewerkers van het Ministerie van Buitenlandse Zaken en van lokaal acterende NGO's. Ook waren onderzoekers, verbonden aan instituut Clingendael, present. In het eerste deel van de brainstorm kwam voornamelijk de situatie in Bosnië/ Herzegovina aan bod terwijl na de onderbreking Kosovo het onderwerp van gesprek was. De lijst met deelnemers is bijgevoegd.

2. Introductie

Voorzitter van der Lijn opende de bijeenkomst en heette de aanwezigen mede namens dhr. de Zwaan, directeur van Clingendael, welkom. Hij wees op de actualiteit van het onderwerp en op de vele facetten die in de analyse van de huidige situatie meegenomen dienen te worden. De voorzitter gaf verder aan dat, om een open uitwisseling van gedachten te stimuleren, de ‘Chatham House Rules’ van toepassing waren. Om deze reden zullen de bijdragen van de verschillende sprekers niet chronologisch behandeld worden, maar zal de inhoud van de brainstorm weergegeven worden aan de hand van de verschillende dimensies die de inhoud van de brainstorm bepaalden.

Voor Bosnië/ Herzegovina zijn deze dimensies achtereenvolgens:

1. De rol van de IG, NGO's en lokale instellingen bij het ontstaan van een ‘implementation gap’ in Bosnië/ Herzegovina;
2. Heronderhandeling van het Dayton-vredesakkoord/ constitutionele hervormingen;
3. De problemen die voortkomen uit de tegenstellingen tussen de lokale en centrale overheid; en
4. Een eventueel lidmaatschap van de Europese Unie.

Voor Kosovo beheersten de volgende aspecten de discussie:

1. De precedentwerking die van een toekenning/erkenning van onafhankelijkheid uitgaat;
2. Onafhankelijkheid en splitsing van Kosovo als de facto situaties en opties;
3. De mate van verantwoording door de instituties van de Internationale Gemeenschap; en
4. ‘Capacity building’ als doel van gezamenlijke inspanningen.

3. Bosnië/ Herzegovina

De brainstorm werd door de beide voorzitters gestimuleerd door het uiteenzetten van een aantal stellingen. Er werd vastgesteld dat er in de afgelopen jaren al een hoop kleine stapjes zijn gezet die het land onderling en met het buitenland hebben verbonden. Hierdoor is Bosnië sinds 1996 stabiel en veiliger geworden. Echter, Bosnië kampt ook met ontbindende factoren, die ervoor kunnen zorgen dat de situatie omslaat: Bosnië/ Herzegovina wordt nog immer geplaagd door wantrouwen tussen bevolking en bestuurders; door nationalisme; door een slechte samenwerking tussen ‘civil society’ medewerkers en bestuurders; en door een geringe prioriteit voor de rechten van de mens.

De hoofdlijnen van de uitwisseling die volgde op deze stellingen worden hieronder besproken.

3.1. De rol van de IG en NGO's in het ontstaan van een ‘implementation gap’ in Bosnië/ Herzegovina

Meer dan 10 jaar na de ‘Dayton-akkoorden’ zijn veel van de hierin gemaakte voornemens niet, gedeeltelijk, of zonder de steun van de bevolking uitgevoerd. Veel sprekers herkenden zich daarom in de opmerking dat de Internationale Gemeenschap (IG) en Non-gouvernementele Organisaties (NGO's) in Bosnië/ Herzegovina te kampen hebben met een discrepantie tussen gestelde doelen enerzijds en bereikte resultaten anderzijds. Als één van de oorzaken voor het bestaan van deze ‘implementation gap’ werd de agenda van de IG aangemerkt. Direct na het akkoord van Dayton ontwikkelde de IG een eigen agenda met doelstellingen, die af bleek te wijken van het akkoord van Dayton. In feite verwezenlijkte de IG hiermee haar eigen agenda, niet die van ‘Dayton’. Daarnaast werd, om deze agenda te realiseren, vaak niet de steun van lokale spelers/bestuurders gezocht, maar juist alleen die van de nationale overheid. Één deelnemer stelde dat de IG in feite haar agenda naast die van nationale partijen had gelegd en had gekeken waar overeenstemming en overlap zat om op die manier tot resultaten te komen.

Voor veel deelnemers bleef het voorts onduidelijk op welke manier de IG het succes meet van de ingevoerde maatregelen: welke benchmarks om succes te meten zijn er, en hoe verhouden de resultaten en inspanningen van de IG zich langs deze meetlat?

Tijdens de bijeenkomst werd duidelijk dat de deelnemers een andere standaard hebben voor het meten van succes. Door meerdere deelnemers werd geconcludeerd dat de doelen van de IG in Bosnië niet meer stroken met realiteit, maar dat de meerderheid van het nieuws dat ons bereikt overwegend (te) positief is van aard. De term ‘goed-nieuws-show’ viel een enkele keer, daarmee aanduidend dat de direct betrokkenen vraagtekens zetten bij de juistheid en mate van geboekte vooruitgang in de afgelopen jaren.

Doordat realisme geen vat kreeg op de ambities en doelstellingen van de IG raakten zowel de IG alsook de lokale bevolking gefrustreerd over de bereikte resultaten tot nu toe.

De deelnemers waren daarom eensgezind in hun mening dat de oorzaak voor het bestaan van deze ‘gap’ gezocht moet worden bij de IG zelf; er is bij het uitzetten én doorvoeren van beleid te weinig rekening gehouden met de realiteit zoals die heden ten dage in Bosnië/ Herzegovina is.

Een ander aspect van de irrealistische benadering van de IG, leidend tot een soort ‘implementation gap’ lag volgens velen in de weinig pragmatische aanpak die de IG en NGO's na 1996 hebben gehanteerd. Er werden geen zaken gedaan met extreme en nationalistisch partijen die qua ideeën en sympathieën ver van de IG afstonden. In plaats hiervan kozen de IG en NGO's ervoor om alleen zaken te doen met die partijen die de niet-etnische visie van NGO's en de IG op Bosnië ondersteunden. Echter, deze partijen hadden wel vaak veel minder steun onder de lokale bevolking, waardoor niet-

representatieve partijen een disproportionele invloed hadden op de koers van Bosnië. Deze constructie, waarbij op basis van internationale, niet nationale steun werd bestuurd, heeft in de praktijk niet gewerkt, met als direct gevolg dat ook democratische veranderingen negatief beoordeeld werden. Om het tij te keren, zouden de IG en NGO's er goed aan doen om meer aansluiting te zoeken bij de bestaande 'civil society', ook wanneer deze langs etnische lijnen georganiseerd is. Zo werd geopperd om de komst van burgerfora verder te stimuleren die de bevolking vertegenwoordigt en een gevoel van 'ownership' onder inwoners zou kunnen bevorderen. De burgerfora zouden ook als platform kunnen dienen voor het uitwisselen van oorlogservaringen onder de bevolking, de zogenaamde 'truth exchange'.

Met de huidige kennis werd vastgesteld dat de IG en NGO's grove fouten hebben gemaakt in de periode na 'Dayton'. Het doel om de etnische angel uit de politiek te halen was maatgevend voor het geven van zowel politieke als financiële steun aan partijen die niet-etnisch georganiseerd waren. Echter, de partijen, die wél etnisch georganiseerd waren, hadden beter ondersteund, in plaats van tegengewerkt moeten worden, zodat voor democratische veranderingen een breder draagvlak gecreëerd zou zijn. Als gevolg hiervan is er nu een gebrek aan aansprakelijkheid, verantwoordelijkheid, en 'ownership' onder alle delen van de bevolking. De vraag óf deze situatie op korte termijn veranderd zou kunnen worden, werd door veel deelnemers ontkennend beantwoord.

Tenslotte werd in dit verband ook gewezen op het algemene gebrek aan capaciteit, zowel lokaal als bij de IG om de vele doelstellingen, plannen en wetgeving (opgelegd of democratisch aanvaard) ook uit te voeren.

Ook dit is een aspect van de 'implementation gap' en leidde onder meer tot de conclusie dat de IG er beter aan zou doen, met meer geduld, kleinere, realistischer stappen te maken in het hervormingsproces.

3.2. Een eventuele heronderhandeling van het Dayton-vredesakkoord

Een andere kernvraag was óf over de invulling van het Dayton Vredesakkoord opnieuw onderhandeld moest worden. De meerderheid van de participanten bleek geen voorstander van deze optie. Hiervoor werden twee argumenten aangevoerd. Een eerste argument tegen het opnieuw onderhandelen over de afspraken is dat enkele partijen (Bosniaks en Kroaten) zeer waarschijnlijk hogere eisen zullen stellen, wat de haalbaarheid van een akkoord niet groter maakt. Daarnaast werd het sterk betwijfeld óf er een wens bestaat bij de partijen om over de inhoud van 'Dayton' opnieuw te onderhandelen: de Dayton structuur is verre van ideaal, maar het is de vraag of een nieuwe ronde van onderhandelingen een beter resultaat voor alle partijen op zou leveren.¹

Los van de vraag of over 'Dayton' opnieuw onderhandeld moet worden werd door één van de deelnemers opgemerkt dat een eventueel nieuwe constitutie bepalend zal zijn voor de toekomst van Bosnië. Het is daarom voor de IG cruciaal om bij de onderhandelingen betrokken te zijn en haar invloed op gepaste momenten te doen laten gelden. Na de onderhandelingen is het voor de IG zaak om te blijven anticiperen op voorkomende situaties die het akkoord mogelijk kunnen ondermijnen of van richting kunnen doen veranderen.

¹ Een simulatiespel op de Radboud Universiteit van Nijmegen van de gevoerde onderhandelingen onderstreepte deze opvatting; het bleek tijdens dit spel voor geen van de partijen mogelijk om een beter resultaat te bereiken dan dat wat nu op tafel ligt.

3.3. De problemen die voortkomen uit de tegenstellingen tussen de lokale en centrale overheid

In reactie op het bereikte akkoord in Dayton besloot de IG om samenwerking met en hervorming van het bestuur van Bosnië vooral te concentreren op het nationale niveau. Deze stap leidde ertoe dat het lokale bestuur grotendeels gemarginaliseerd werd. Het irrelevant maken van lokaal bestuur om het nationale bestuur te ondersteunen had echter, volgens de deelnemers, een tweetal nadelige consequenties. Zo werden lokale meningsverschillen niet lokaal opgelost, maar werd getracht om deze kwesties via de nationale politiek teniet te doen. Vaak werden deze lokale spanningen op dit niveau onder een etnisch vergrootglas gelegd, waardoor spanningen zich verdiepten, niet verminderden. Een tweede nadelig effect van het besluit om de implementatie van 'Dayton' vooral op nationaal niveau te regelen was dat er weinig sprake was van samenwerking met lokale elites. Dit zorgde ervoor dat op nationaal niveau genomen besluiten op lokaal niveau niet werden uitgevoerd, juist omdat de maatregelen de noodzakelijke lokale steun ontbeerden. Door gebrek aan coöperatie met lokale figuren werd de implementatie van voorzieningen uit het akkoord van Dayton vertraagd, of ronduit onhaalbaar. Meerdere deelnemers spraken daarom hun voorkeur uit voor een diepere samenwerking tussen de IG en lokale bestuurders om tot vorderingen te komen.

3.4. Een eventueel lidmaatschap van de Europese Unie

Bosnië/ Herzegovina is op dit moment geen lid van de Europese Unie. Het is daarnaast zeer de vraag óf het land lid zal worden. Voor veel inwoners, maar ook voor de Bosnische politiek ontbreekt op dit moment een duidelijk toekomstperspectief. Op de vraag 'quo vadis' wordt door de EU geen eenduidig antwoord gegeven. Doordat een EU-lidmaatschap op zich zal laten wachten, is de kans aanwezig dat de Bosnische motivatie om een EU-lidmaatschap na te streven – en bijpassende maatregelen te nemen – afneemt. Het is daarom van groot belang dat de Europese Unie een dergelijk lidmaatschap in het vooruitzicht stelt, ook al om de gedane vorderingen te behouden.

Een duidelijke en expliciete handhaving van een perspectief op lidmaatschap van de EU werd daarom door een meerderheid van de deelnemers wenselijk geacht als oriëntatiepunt voor de toekomst van Bosnië. Op hetzelfde moment twijfelden veel deelnemers óf de Europese Unie zelf wel Bosnië/ Herzegovina als nieuw lid wil verwelkomen. Deze weifelende houding wordt door veel participanten betreurd, ook al omdat juist veel van de problemen die Bosnië/ Herzegovina momenteel parten spelen opgelost zouden kunnen worden door een verdere integratie van het land in de EU. De 'pull power' van een lidmaatschap van de EU op Bosnië is al ernstig verzwakt, wat zich ook uit in afnemende steun en motivatie in Bosnië zelf vóór toetreding.

4. Kosovo

Door de militaire interventie in Kosovo in 1999 werd de Internationale Gemeenschap eigenaar van één van de laatste conflicten op de Balkan: Kosovo, de Servische provincie met een Albanese meerderheid. In de afgelopen jaren zijn al meerdere oplossingen voor deze kwestie besproken; de overleggronde binnen de Contact Groep 'trojka' (Rusland, de EU en Amerika) voorlopig als laatste hoofdstuk. Onduidelijk is wat zal gebeuren als ook dit overleg strandt. Vast staat in ieder geval dat voor einde 2007 een volgende cruciale stap zal worden gezet naar de ontknoping..

De negatieve gevolgen van de voortdurende onduidelijkheid over de toekomstige status van Kosovo, altijd in combinatie met een ander discussiepoint, was één van de terugkerende thema's tijdens de brainstorm. De belangrijkste dimensies worden hieronder behandeld.

4.1. De precedentwerking die van het erkennen van onafhankelijkheid uitgaat

Indien Kosovo zichzelf na 10 december a.s. onafhankelijk van Servië verklaart, is het onduidelijk hoe de IG op dit besluit zal reageren. Van verscheidene kanten is al de intentie uitgesproken om Kosovo's onafhankelijkheid te erkennen, echter het is nog niet duidelijk welke landen daadwerkelijk over zullen gaan tot erkenning en onder welke voorwaarden.

De deelnemers waren het er unaniem over eens dat een besluit over de toekomst van Kosovo genomen moet worden. Momenteel zit Kosovo vast tussen twee structuren en heerst er bij alle partijen onduidelijkheid over de koers en toekomst van Kosovo. Een besluit over onafhankelijkheid – los van de inhoud van het besluit – zou deze duidelijkheid scheppen, waarbij de duurzaamheid van het besluit belangrijker is dan de status van de provincie.

Veel minder overeenstemming was er over de stelling dat er van het erkennen van onafhankelijkheid door de EU een precedentwerking uitging. Sommige participanten meenden dat dit risico reëel is en wezen op het feit dat andere afscheidingsgroeperingen nauwlettend het proces in Kosovo in de gaten houden en klaarstaan om in navolging van de Kosovo- Albanezen ook onafhankelijkheid te claimen. In dit verband werd voornamelijk gerefereerd aan opstandige bevolkingsgroepen in Moldavië en Georgië (Trans-Dnjestrië en Abchazië). Ook wezen zij erop dat de EU intern ook nog geen besluit heeft genomen over het toestemmen met een éézijdige afscheiding van Kosovo van Servië: landen met afscheidingsbewegingen binnen hun eigen landsgrenzen zouden hiertegen bezwaar hebben gemaakt juist vanwege de mogelijke precedentwerking. Andere deelnemers meenden dat het risico van precedentwerking werd overdreven, aangezien iedere situatie weer om een andere aanpak vroeg en gevallen – juridisch, historisch en/of politiek - dus niet één op één kopieerbaar waren, een gegeven waarmee ook afscheidingsgroeperingen rekening hielden. Daarnaast meende een aantal deelnemers dat van het erkennen van onafhankelijkheid juist een rustgevende werking voor de gehele Balkan uit zou gaan en de stabiliteit zou bevorderen.

4.2. De mate van verantwoording door de instituties van de Internationale Gemeenschap

Net als in Bosnië/ Herzegovina kampt de IG in Kosovo met een 'implementation gap'. Goede bedoelingen, zoals het versterken van een 'civil society', hebben nog niet geleid tot een grotere transparantie in of 'accountability' vóór datgene wat er tot nu toe is gebeurd. Veel deelnemers spraken hun bezorgdheid uit over deze situatie. Opgemerkt werd dat, net als in Bosnië, de IG er goed aan zou doen om haar eigen rol in het proces tot nu toe kritisch te bekijken, aangezien de IG als niet-dynamisch en halfslachtig werd aangemerkt. Als voorbeeld werd hier verwezen naar het voornemen van de EU om Kosovo ongedeeld te houden, een intentie waarnaar in de praktijk echter niet krachtig wordt gehandeld. Hierdoor worden voornemens nooit meer dan wat ze oorspronkelijk al waren: voornemens.

Door één van de deelnemers werd opgemerkt dat er momenteel een precair evenwicht is tussen 'capacity building', 'ownership' en effectiviteit. Omdat de IG, maar ook NGO's moeten samenwerken met lokale (incompetente) bestuurders om veranderingen te bewerkstelligen, zorgt het gebrek aan effectiviteit voor praktische en ideologische problemen. De lokale bevolking wantrouwt de IG juist omdat het zo lang duurt voor veranderingen zichtbaar en merkbaar worden, wat een verminderde steun tot gevolg heeft. Het is daarom belangrijk dat substitutie (van VN bestuur, internationale rechters) wordt ingewisseld voor accountability, zodat de bevolking haar eigen bestuurders op stagnatie aan kan spreken.

Voorts werd nog het punt opgeworpen dat de huidige initiatieven, gericht op het bouwen van 'capability' meer rekening zouden moeten houden met de lokale wensen van de bevolking en autoriteiten. Ook is de coördinatie van de inspanningen onduidelijk en wordt er te weinig nagedacht

over hoe de ontstane capaciteit zo functioneel mogelijk kan worden gemaakt. Het zou beter zijn als lokale initiatieven worden ondersteund, in plaats van gestuurd.

4.3. Onafhankelijkheid en scheiding als de facto situaties.

Hoewel over onafhankelijkheid formeel nog besloten moet worden, lijken de partijen in Kosovo zich al voor te bereiden op onafhankelijkheid. Meerdere deelnemers waren de mening toegedaan dat Kosovo de facto al onafhankelijk is. Opgemerkt werd dat de macht meer en meer (ongecontroleerd) gedecentraliseerd raakt en de kloof tussen landelijk en lokaal bestuur toegenomen is. Binnen dit spectrum domineren twee grote Albanese partijen. De Serven worden hierbij niet tegemoet gekomen en boycotten verkiezingen. Dit heeft echter tot gevolg dat de Servische politieke belangen niet of slecht worden vertegenwoordigd. In het noorden, zo merkten enkele deelnemers op, heerst hierdoor zelfs een bestuursvacuüm. Men was het erover eens dat als Kosovo als één ondeelbare provincie wordt beschouwd, er ook door de EU passende actie ondernomen moet worden: zo zou Noord Kosovo door de IG nadrukkelijker als permanent onderdeel van Kosovo aangemerkt moeten worden. Door daden bij woorden te voegen kan een verdere oriëntatie op Belgrado door de Serven in Noord Kosovo als voorbereiding op onafhankelijkheid afgeremd worden.

5. Afsluiting

Dhr. van der Lijn en dhr. Bas-Backer sloten de middag af met de conclusie dat de situatie in voormalig Joegoslavië nog steeds onze aandacht behoeft – en zal houden. In de afsluiting werd tevens het idee geopperd om in december of januari een vervolgbijeenkomst te organiseren, wellicht met een meer thematische verdieping en met participatie van de Haagse diplomatieke vertegenwoordigers uit de regio, uiteraard onder ‘Chatham House’ regels. Dit idee werd instemmend ontvangen door de deelnemers, want, hoewel de toekomst voor zowel Bosnië als Kosovo ongewis is, overheerste de mening onder de deelnemers dat beide dossiers de komende maanden in de belangstelling zullen blijven staan. Een regelmatige uitwisseling van expertise werd hierbij als gewenst ervaren.

Nawoord van dhr. Bas-Backer

De discussie nog eens nalezend lijkt de interessantste vaststelling van het debat wel het bestaan van een ‘implementation gap’ op meerdere vlakken.

In algemene zin zou men de gap kunnen omschrijven als de te grote afstand ontstaan tussen feiten enerzijds en doelen en verwachtingen anderzijds.

Er drie vormen:

- De afstand tussen enerzijds door de IG gehanteerde politieke doelen en (politieke) verwachtingen en anderzijds de werkelijkheid in het lokale politieke establishment of zelfs in de lokale ‘civil society’ (volgens sommigen).
- Ten tweede de afstand tussen enerzijds de vele (on)democratisch tot stand gekomen besluiten, regelingen en wetten en anderzijds de implementatie daarvan (om verschillende redenen: geen capaciteit, geen politieke wil op centraal of lokaal niveau, geen financiële middelen etc.)
- De afstand tussen enerzijds het gevoerde bestuur, de genomen maatregelen en anderzijds de daarvoor af te leggen democratische verantwoordelijkheid (en dus een toenemend gebrek aan democratisch ‘ownership’).

Dit alles, zou je zeggen, leidt tot een hoge mate van kunstmatigheid, waarvan we de consequenties nog niet kunnen overzien, maar die nog wel eens voor onaangename verrassingen zou kunnen zorgen, tenzij veel aandacht wordt besteed aan het opvullen van deze politieke/democratische en capaciteits- en ownership-leemtes, zodat wij en de lokale bevolking kunnen geloven dat wat we zien ook de werkelijkheid weerspiegelt.

Peter Bas-Backer

Participanten informele brainstorm over ontwikkelingen in Kosovo en Bosnië en Herzegovina.

1. *Jair van der Lijn*
Clingendael Security and Conflict Programme, Senior research fellow
2. *Peter W.A Bas-Backer*
Buitenlandse Zaken, voormalig Senior Deputy High Representative Bosnië
3. *Frank Kuipers*
Clingendael Security and Conflict Programme, Research Assistant
4. *Rolf van Uye*
NIOD, Universiteit Leiden, Campus Den Haag, voormalig Dep. HoM OVSE Kosovo, voormalig hoofd OVSE Mostar
5. *Yannick du Pont*
Directeur SPARK, stimuleren ondernemerschap en hoger onderwijs in de Balkan sinds 1994
6. *Johannes Houwink ten Cate*
UVA, Wetenschappelijk Hoofdmedewerker, studiegroep nieuwste geschiedenis
7. *Wilma Theuws*
OVSE/Kosovo, plv. directeur afdeling 'good governance and democratic institution'
8. *Heino van Houwelingen*
OHR
9. *Mathieu Hermans*
IKV/ Pax Christi, Regioteamleider Europa
10. *Emiel de Bont*
Buitenlandse Zaken, Hoofd Directoraat- Generaal Europese Samenwerking (DGES)
11. *Albert Schoneveld*
Voormalig politiek adviseur EU Police Mission, Mostar
12. *Leontine Specker*
Clingendael Conflict Research Unit, research fellow
13. *Gregor Niessen*
IKV/ Pax Christi, programmaleider Kosovo, Senior Adviseur mensenrechten
14. *Valerie Sluijter*
NCDO, voormalig ambassadeur in Bosnië/ Herzegovina
15. *Ulrich Mans*
HCSS, Conflict Management Programme
16. *Hinke Pietersma*
Clingendael Diplomatic Studies Programme, research fellow